

Право за секого, но привилегија за одредени – правото на глас на лицата со попреченост

Предизвици и бариери со кои се соочуваат гласачите со попреченост во ЕУ и Северна Македонија

Авторка: Ардита Вејсели
Институт за европска политика - Скопје

Скопје, декември, 2023

Овој краток документ овозможува увид во правото на глас на лицата со попреченост во ЕУ и Северна Македонија, во контекст на одредбите од новиот предложен изборен закон на ЕУ и фактичката состојба во Северна Македонија во пресрет на претстојните избори во 2024 година.

Вовед

2024 година е предвидена како година на избори ширум светот.¹ Во Европската унија (ЕУ) планирано е европските избори да се одржат на почетокот на јуни.² Во Северна Македонија планирано е претседателските и парламентарните избори да се одржат во април и мај.³ Иако изборите претставуваат камен-темелник на демократијата, забележано е дека голем број лица со попреченост нема да можат да учествуваат на изборите во 2024 година поради бариерите во однос на пристапноста и деловната способност.⁴ Овој краток документ овозможува увид во правото на глас на лицата со попреченост во ЕУ и Северна Македонија, во контекст на одредбите од новиот предложен изборен закон на ЕУ и фактичката состојба во Северна Македонија во пресрет на претстојните избори во 2024 година.

Иако гласањето не е единственото средство за политичко учество и ангажман, тоа претставува значаен метод за политичко учество,⁵ особено за лицата со попреченост. Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (КПЛП) предвидува дека државите треба да им гарантираат политички права на лицата со попреченост на еднаква основа со другите и треба да преземат мерки за да обезбедат соодветни и пристапни процедури, објекти и материјали; да го заштитат правото на глас со тајно гласање; и доколку е потребно и на барање на лицата, да дозволат помош при гласањето од страна на избрано лице.⁶ Одредбите на КПЛП се клучни за создавање на инклузивно општество и надминување на бариерите за учество со кои се соочуваат лицата со попреченост. Понатаму, правото на глас се зема предвид заедно со други права како: пристапност, еднаквост и недискриминација, еднакво признавање пред законот и слобода на информирање.

1 Даг Сондерс, „Мислење: Половина од светот одржува избори во 2024 година. Иднината на демократијата зависи од исходот“ Глоуб и пошта (29 декември 2023 г.) <<https://www.theglobeandmail.com/opinion/article-half-the-world-is-holding-elections-in-2024-democracys-future-is/>>.

2 „Следните избори за ЕУ ќе се одржат помеѓу 6 и 9 јуни 2024 година“ Еуроњуз (13 декември 2023 г.) <<https://www.euronews.com/my-europe/2023/05/17/the-next-elections-to-the-european-parliament-will-be-held-between-6-and-9-june-2024>>.

3 „На 8 мај ќе се гласа на двојни избори - падна договор на лидерската“ Радио Слободна Европа (4 декември 2023 г.) <<https://www.slobodnaevropa.mk/a/na-8-maj-kje-se-glasa-na-dvojni-izbori-padna-dogovor-na-liderskata/32713325.html>>.

4 „Гласачите со попреченост во Европската унија можеби нема да можат да учествуваат на изборите за ЕП во 2024 година“ (Инклузија Европа, 24 ноември 2022 г.) <<https://www.inclusion-europe.eu/2024-eu-elections-and-disability-rights-on-voting/>>.

5 Армин Рабич, Алехандро Моледо и Михаел Лидауер, „Инклузивни избори? Случајот на лицата со попреченост во Европската унија“ (2023 г.) 30 Јужноафрикански весник за меѓународни односи 535. страница 536

6 Конвенција за правата на лицата со попреченост 2008 г. (A/RES/61/106). Член 29 (a) (i) (ii) (iii)

Ограничувањата на овие права сериозно влијаат и создаваат бариери за гласачкото право на лицата со попреченост.⁷ Дополнително, КПЛП е правно обврзувачка за државите кои ја ратификувале, така што националните и регионалните одредби мора да бидат во согласност со горенаведените обврски на државите. Вклучувањето и учеството на сите поединци во општеството е камен-темелник на демократијата, оттука пристапните и инклузивни избори претставуваат клучна страна на демократијата и владеењето на правото во една држава.

Нов бран за гласачите со попреченост во ЕУ

На изминатите избори во ЕУ, лицата со попреченост се соочија со многу бариери во остварувањето на своето гласачко право. Во 2019 година, се проценува дека 800.000 граѓани на ЕУ со попреченост не биле во можност да учествуваат на изборите за Европскиот парламент, бидејќи биле соочени со бариери од техничка, инфраструктурна и правна природа.⁸ Една од најголемите пречки продолжува да биде пристапноста, вклучувајќи до избирачките места, избирачките кабинети, машините и кореспонденцијата и информациите што треба да се дистрибуираат до гласачите.⁹ Соодветното приспособување е подобро со помош на организациите за лица со попреченост, но сепак останува предизвик бидејќи варира од една до друга земја-членка.

Во 2022 година, Европскиот парламент усвои нацрт правна резолуција со која се предлага да се укине Европскиот изборен закон од 1976 година со нова Регулатива на Советот.¹⁰ Предлогот е значаен за носење клучни и потребни реформи за европските избори да бидат пристапни и инклузивни. Во таа насока, препораките на Европскиот форум за попреченост¹¹ имаа големо влијание врз формулацијата на одредбите. Нацрт правната резолуција се фокусира на неколку аспекти. Членот 4 предвидува дека граѓаните на ЕУ од 16-годишна возраст, вклучително и лицата со попреченост, без оглед на нивната деловна способност, можат да гласаат на изборите за Европскиот парламент. Членот 7 се фокусира на пристапноста и ги обврзува земјите-членки да обезбедат еднаков пристап на лицата со попреченост до релевантните материјали, до гласачките објекти и до избирачките места; земјите-членки треба да воспостават соодветни услови со цел да го олеснат остварувањето на гласачкото право на лицата со попреченост независно и тајно; и да се обезбеди, по барање и по избор на лицата, да добијат помош при гласањето. Понатаму, земјите-членки треба да обезбедат гласањето по пошта да биде достапно за лицата со попреченост. Со оглед на тоа што ЕУ ја ратификуваше КПЛП, предложените одредби од регулативата ги одразуваат обврските утврдени со КПЛП. Предложеното законодавство, кое претставува клучен чекор напред за гласачите со попреченост, допрва треба да биде усвоено од страна на Европскиот совет и земјите-членки,¹² меѓутоа, процесот заостанува поради ограничената поддршка поради други политички аспекти и недоволното време за усвојување пред европските избори.¹³ Европскиот форум за попреченост ја потврди важноста од усогласување на изборното законодавство на ЕУ со КПЛП, бидејќи мерките предвидени со законодавството значително ќе придонесат за пристапни

7 Рабич, Моledo и Лидауер (п 1). страница 537

8 Европски економско-социјален комитет, „Вистинското право на лицата со попреченост да гласаат на изборите за Европскиот парламент (Информативен извештај)“ (2019 г.) SOC/554 <<https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/information-reports/real-right-persons-disabilities-vote-european-parliament-elections-information-report>>. страница 4-5, оддел. 2

9 Алехандро Моledo и Марин Улдри, „Извештај за човекови права за политичкото учество на лицата со попреченост“ (Европски форум за попреченост 2022 г.) Број 6 <<https://www.edf-feph.org/publications/human-rights-report-2022-political-participation-of-persons-with-disabilities/>>. страница 15

10 Европски парламент, „Законодавна резолуција на Европскиот парламент од 3 мај 2022 година за предлогот за Регулатива на Советот за избор на членови на Европскиот парламент со директно универзално право на глас, укинувајќи ја Одлуката на Советот (76/787/ECSC, EEC, Euratom) и Актот за избор на членови на Европскиот парламент со директно универзално право на глас, приложен кон таа одлука (2020/2220(INL) – 2022/0902(APP))“ <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0129_EN.html>.

11 Европски форум за попреченост, „Реформа на изборното право на ЕУ - документ за позиции на Европскиот форум за попреченост“ (2021 г.) <<https://www.edf-feph.org/publications/edf-position-paper-on-the-reform-of-the-european-union-electoral-law/>>.

12 Марија Дијаз Крего, „Кон нови правила за европски избори?“ (Тинк тенк | Европски парламент 2022 г.) <[https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2022\)729403](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2022)729403)>.

13 Естер Залан, „Нема мнозинство за реформи за изборите за Европскиот парламент во 2024 година“ (ЕУопсервер, 27 јуни 2023 г.) <<https://euobserver.com/eu-political/157199>>.

Елеонора Васкез, „ПРОТЕКУВАЊЕ: Повеќето земји се колебаат околу реформите на изборното право на ЕУ“ (Еурактив, 5 јули 2023 г.) <<https://www.euractiv.com/section/elections/news/leak-most-countries-hesitant-about-eu-electoral-law-reform/>>.

избори во Европскиот парламент и во земјите-членки преку потребните алтернативни средства за гласање, вклучувајќи: пристапно гласање по пошта, слободен избор на помош доколку е потребно и гласање без оглед на деловната способност.¹⁴

Во својата Стратегија за попреченост од 2021 година, Европската комисија наведе дека ќе работи заедно со земјите-членки за да обезбеди учество на лицата со попреченост на еднаква основа со другите на пристапни европски избори и да изготви водич за добри изборни практики.¹⁵ Во пресрет на изборите во јуни 2024 година, Европската комисија објави Водич за добри изборни практики во земјите-членки што се однесува на учеството на граѓаните со попреченост во изборниот процес. Ова доаѓа како позитивен чекор за прикажување на позитивните практики преземени досега за да се минимизира дискриминацијата со која се соочуваат лицата со попреченост. Како што е наведено во Водичот, мерките што се преземени од земјите-членки вклучуваат практики за рано гласање и процедури за алтернативно гласање, вклучително и претходно лично гласање, гласање по пошта, онлајн гласање, мобилно гласање, гласање на тротоарите, менување или избор на избирачки места, асистирано гласање од страна на лице слободно избрано од гласачот, пристапност на помошни алатки како што се Брајово писмо, QR-кодови, големи печатени, аудио и лесно читливи водичи, пликони на Брајово писмо, тактилни матрици, лупи, дополнително осветлување, прибор за пишување и печати, процедури за барање соодветно приспособување.¹⁶ Покрај тоа, препораките што ги дава Водичот ги надминуваат практичните мерки. Со други зборови, ја нагласува потребата од обука на лицата кои работат на избирачките места, изборните службеници и други вклучени во различни прашања како што се: подигање на свеста за изборните права на лицата со попреченост, соодветно приспособување, јазично водење, поддршка, создавање јасни места за информирање на граѓаните. Понатаму, исто така обезбедува конкретна рамка на активности што треба да се преземат пред, за време и по изборите, заедно со примери на листа за проверка.¹⁷ Неодамнешната препорака на Европската комисија дополнително ги охрабрува земјите-членки да го искористат Водичот и да ги следат предвидените рамки за да ги направат изборните процеси инклузивни преку поддршка на учеството на гласачите со попреченост.¹⁸

Гласачи со попреченост во Северна Македонија

Лицата со попреченост во Северна Македонија се соочуваат со повеќе бариери кога станува збор за остварување на своето гласачко право. Гласачките одбори имаат неповолни мислења за лицата со психосоцијална и/или попреченост во учењето кои учествуваат во изборниот процес. Континуирано се идентификува непристапност до канцелариите на политичките партии и избирачките места.¹⁹ Дополнително, недостига основно знаење за меѓународните механизми и правата на лицата со попреченост дали тие можат да гласаат од дома и од страна на службениците и од самите лица со попреченост.

На серијата избори во изминатите осум години, бариерите опстојуваа. За време на изборите во 2016 година, 30% од граѓаните со попреченост изјавиле дека не можат да го остварат своето гласачко право поради непристапноста на избирачките места. Само 9% од лицата со попреченост сметаат

14 Моledo и Улдри (п 9). страница 95 – 98

15 Европска комисија, „Стратегија на Унијата за еднаквост за правата на лицата со попреченост 2021-2030“ (2021 г.) <<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8376&furtherPubs=yes>>.

16 Европска комисија, „Водич за добри изборни практики во земјите-членки кои се однесуваат на учеството на граѓаните со попреченост во изборниот процес | Европска комисија“ (2023 г.) <https://commission.europa.eu/document/66b9212e-e9b0-409d-88a3-c0e505a5e670_en>. страници 31-32

17 Исто. страници 35 -37

18 Европска комисија, „Препорака на Комисијата (ЕУ) 2023/2829 од 12 декември 2023 година за инклузивни и издржливи изборни процеси во Унијата и подобрување на европската природа и ефикасно спроведување на изборите за Европскиот парламент“ (2023) C/2023/8626 <<http://data.europa.eu/eli/reg/2023/2829/oj/eng>>. став 8. Во врска со Препораката на Европската комисија, Европскиот форум за попреченост реагираше на недоволното справување со законските бариери како што е индивидуалното одземање на изборните права за лицата со интелектуална и психо-социјална попреченост. За повеќе видете: <https://www.edf-feph.org/commission-recommendations-insufficiently-address-electoral-rights-of-persons-with-disabilities/>

19 Биљана Котевска и други, „Национален придонес на Франет кон Извештајот за фундаменталните права за 2023 година Северна Македонија“ (Институт за европска политика (ЕПИ) – Скопје 2023 г.) <https://epi.org.mk/wp-content/uploads/firr_2023_north_macedonia_en.pdf>. страница 46

дека информациите за време на изборите се пристапни и достапни.²⁰ Понатаму, настрана од физичките бариери присутни на избирачките места, не беа спроведени измени за приспособување на лица со сензорна попреченост, како што се звучни програми за електронските гласачки кутии, формати на Брајово писмо и знаци.²¹ На претседателските избори во 2020 година, иако беше направено одредено подобрување, сепак не беа поставени гласачки ливчиња со Брајово писмо и табели за гласање, дури и кога беа поставени, Брајовото писмо не беше читливо; физичкиот пристап до објектите беше намален поради недостигот на рампи и гласачките места не беа на приземје. За време на медиумските кампањи и политичките емисии, само два медиуми имаа преводи и само еден имаше знаковен јазик.²² Дополнително, на 22% од лицата со попреченост не им било дозволено да гласаат со помош.²³ За време на изборите во 2021 година, мисијата за набљудување на изборите на ОДИХР препорача да се преземат дополнителни мерки од страна на државните и локалните власти за да се обезбеди независен пристап за лицата со попреченост.²⁴

Во последните настани поврзани со гласачките права, се случи пресвртница со судската одлука со која се потврдува недостигот на пристапност и соодветно приспособување со кои се соочиле лицата со попреченост за време на изборите во Северна Македонија. На почетокот на 2023 година, Основниот суд во Скопје утврди дека е извршена директна дискриминација од страна на Владата на Северна Македонија и Државната изборна комисија со тоа што не преземале дејствија за приспособување на инфраструктурата и просторот на и во дел од избирачките места и го прекршиле принципот на соодветно приспособување. На овој начин, обвинетите, им оневозможиле на лицата со попреченост да го остварат своето гласачко право и со тоа го попречувале активното учество на лицата со попреченост во политичкиот живот на државата.²⁵ Одлуката беше потврдена во целост од Апелациониот суд во Скопје кој наведува дека Владата и Државната изборна комисија се обврзани да обезбедат соодветен пристап на лицата со попреченост на еднаква основа со останатите, да ги почитуваат релевантните закони и меѓународните механизми и во рамките на нивните надлежности да преземат соодветни дејствија за приспособување и пристапност. Конкретно во рамките на овие обврски, Судот утврди дека обвинетите треба да овозможат пристап до рамни патишта, паркинг места соодветно означени со бои со висок контраст; да постават знаци и бројки на видно место во голем формат со висок контраст или звучна сигнализација до избирачките места; да овозможат пристап до гласачките места со поставување огради покрај скалите и сидовите; да постават пристапни рампи, огради, пошироки влезови, да обезбедат пристапен лифт или платформи на соодветно ниво и со скали; да овозможат пристап до гласачките места, нивно еднакво осветлување, преместување на мебелот за да се овозможи поголема можност за движење; да постават соодветно приспособени паравани за гласање и да постават гласачки кутии на соодветна висина за лицата со телесна попреченост.²⁶

Чекор напред во подобрувањето на состојбата на лицата со попреченост во остварувањето на нивните права, вклучително и правото на глас на избори, е новата Национална стратегија за правата на лицата со попреченост 2023-2030 година со Акциски план што Владата ги усвои во декември 2023 година и се засноваат на одредбите на КПЛП и Европската стратегија за

20 Елена Кочоска, „Анализа на политичкото учество на лицата со попреченост“ (ОБСЕ – Скопје 2017 г.) <https://www.osce.org/files/Analysis%20of%20the%20Political%20Participation%20of%20PwDs_ENG.pdf>. страница 41

21 Исто. страница 35

22 Благица Димитроска и Татјана Арсовска „Правото на глас на лицата со попреченост - Мониторинг на парламентарни избори 2020 г.“ (Фондација за демократија Вестминстер, Северна Македонија 2021 г.) <<https://www.wfd.org/what-we-do/resources/making-right-vote-accessible-all-pwds-observe-parliamentary-elections-north>>. страници 16-18

23 Исто. страница 48.

24 „Република Северна Македонија, локални избори, 17 и 31 октомври 2021 г. - Финален извештај на набљудувачката мисија на изборите на ОДИХР“ (Канцеларија за демократски институции и човекови права 2021 г.) <<https://www.osce.org/odhr/elections/north-macedonia/514666>>. страница 33

25 „Владата и Државната изборна комисија сториле директна дискриминација врз лицата со попреченост при остварување на нивното право на глас“ (официјална веб-страница на Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија, 9 јануари 2022 г.) <<https://mhc.org.mk/news/vladata-i-drzhavnata-izborna-komisija-storile-direktna-diskriminacija-vrz-licata-so-poprechenost-pri-ostvaruvanje-na-nivnoto-pravo-na-glas/?fbclid=IwAR3qrzFpDz7DN6KMTkv63BCe5R9jU14z3LpLif7p2CTH9njMBVh2xJmwdKOU>>.

26 „Потврдена е директната дискриминација врз лицата со попреченост при остварување на нивното право на глас од страна на Владата и Државната изборна комисија“ (Хелсиншки комитет за човекови права, 20 декември 2023 г.) <<https://mhc.org.mk/en/news-en/the-appellate-court-confirmed-that-the-government-and-the-state-election-commission-directly-discriminated-against-persons-with-disabilities-in-their-access-to-the-voting-process/>>.

попреченост.²⁷ Стратегијата има девет приоритетни области од кои приоритетна област број еден е пристапноста, а приоритетна област број два е еднаквоста, пристапот до правда и активното учество во јавниот и политичкиот живот.²⁸ Планирани се активности за надминување на предизвиците во однос на непристапни избирачки места, информации, како и ограничен пристап до регистрација на гласачите. Акцискиот план предвидува повеќе активности со показатели при што прво и основно е утврдување на потребата од измена на Изборниот законик и Законот за политички партии, со цел да се зголеми учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот; отстранување на бариерите и обезбедување пристапни места за остварување на гласачкото право (реновирани училишта со подобрена пристапност и алтернативни избирачки места обезбедени по претходна регистрација); креирање на пристапни материјали и обезбедување информации во пристапни формати за остварување на гласачкото право (адаптирани информативни материјали во четири пристапни формати (лесно за читање, аудио формат, знаковен јазик, Брајово писмо)).

Тогаш, каква е состојбата на гласачите со попреченост и што понатаму?

Покрај напорите да се минимизираат бариерите за учество, лицата со попреченост сè уште се наоѓаат на маргините на општеството, особено кога станува збор за пристап до политичкиот живот. Непристапните избори низ годините го докажаа тоа. Бидејќи 2024 година се покажува како година на избори, од клучно значење е националното и регионалното законодавство да се усогласи со одредбите на КПЛП. Потоа, по усогласувањето мора да следи имплементација. Во Северна Македонија, новата Стратегија за правата на лицата со попреченост и судската одлука за непристапност се навремени показатели за Владата и Државната изборна комисија да ги преземат неопходните мерки до изборите на средината на 2024 година. Понатаму, вклучените институции кои се одговорни за спроведување на активностите предвидени во Стратегијата за правата на лицата со попреченост мора транспарентно да известуваат за преземените активности и периодично да го ажурираат Акцискиот план. Ова е значајно бидејќи сегашниот Акциски план предвидува активности кои во голема мера влијаат на тоа како ќе функционираат изборите и гласањето за лицата со попреченост до 2030 година. Некои од временските рамки предвидени во Акцискиот план не соодветствуваат со непосредните потреби на лицата со попреченост да го остварат своето гласачко право во април и мај, затоа Државната изборна комисија треба да преземе дополнителни и соодветни мерки за исполнување на потребите за пристапност, како што се адаптирани информативни материјали во четири пристапни формати (лесно за читање, аудио формат, знаковен јазик, Брајово писмо; како и обуки за ангажираните во врска со тајноста на гласањето и помош при гласање по избор на лице со попреченост. Понатаму, како што ќе започнат политичките кампањи, мора да се обезбеди вклученост и пристапни информации за лицата со попреченост.

27 „Владата ја усвои новата Национална стратегија за правата на лицата со попреченост 2023-2030 г.“ (Радио МОФ, 29 декември 2023 г.) <<https://www.radiomof.mk/vladata-ja-usvoi-novata-nacionalna-strategija-za-pravata-na-licata-so-poprechenost-2023-2030/>>.

28 Досега, конечниот текст на Националната стратегија за правата на лицата со попреченост 2023-2030 г. со нејзиниот Акциски план не е објавен, но нацрт-текстот на Стратегијата може да се види на официјалната страница на Националниот електронски регистар: <https://ener.gov.mk/Default.aspx?item=newdocumntdetails&detailid=61>

